

ב

קטיף לימוני שביעית, סחיטתם והקפאתם

מבוא

- א. איסוף פירות לבית
ב. איסוף יין ושמן לבית

מבוא

לאדם יש עצי לימונים בחצרו. במשך כל השנים הוא קוטף מדי פעם לימונים רבים, סוחטם במסחטה חשמלית, ואת המיץ מקפיא בשקיות הקפאה לקוביות קרח, כדי להשתמש בקוביות הקפואות לטיבול סלטים. הכמות שהוא סוחט ומקפיא מספיקה לו למשך מספר חודשים, כשבכל שבוע הוא משתמש בכ-3 קוביות בממוצע. האם מותר לעשות כן בשנת שמיטה? מדובר על שימוש לצריכה אישית בלבד, לא לצורכי מסחר.

א. איסוף פירות לבית

בשאלה הזו טמונים כמה נושאים, שביחס לחלקם התשובות ברורות. האם מותר לסחוט לימונים שיש בהם קדושת שביעית? התשובה היא שמאחר ונהוג לסחוט לימונים במשך כל השנים, מותר לעשות כן גם בשמיטה.¹ האם מותר להקפיא מיץ

1. קטיף שביעית, פרק סב, סעיף כ, ובהערות שם. ראה עוד: הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק ח – אורח חיים סימן לו, ב: "אזכיר מה שכתב הגר"מ חסקין בס' כלכלת שביעית (עמוד תרא), שמותר לסחוט תפוזים ואשכוליות בשביעית למשקים, כיון שבא"י מצויים במדה רבה ועומדים לסחיטה לעשות מהם מיץ לשתייה ולתענוג, וכמו הלימונים שדרכם בסחיטה. ע"ש. וכ"כ הרה"ג רח"ז גרוסברג בס' תורת השמיטה (עמוד יג) בשם הגרי"ז מינצברג. ע"ש. וכן מוכח מדברי הגרי"מ אפשטיין בערוך השלחן הל' שביעית (סי' כד ס"ט). וע"ע בחזון איש הל' שביעית (סי' כה, אות לב) בד"ה ויש, שכתב, שלדעת הרשב"א י"ל שבזמנינו שהתפוזים עומדים לסחיטת המיץ שבתוכם מותר לסחוטם בשביעית למשקים. וע"ש. (וכן נפסק בקונטרס סדר שביעית, ע"פ פסקי החזון איש [ירושלים תשכ"ו, סי' ט], שמותר לסחוט תפוזים ואשכוליות ולימון בשביעית, שהם פירות העומדים לסחיטה. ע"ש). והן אמת שראיתי להגרי"מ טוקצינסקי בס' תורת השמיטה (עמוד לב), שהחמיר שלא לסחוט תפוזים ולימונים בשביעית. וכ"כ הרה"ז גרוסברג בתורת השמיטה הנ"ל בשם הגאון רבי גרשון לפידות. ע"ש. אולם אין דבריהם מחוורים לפע"ד. ראה עוד: הרב אהרון סמט, "סחיטת פירות הדר בשביעית", תחומין יד, עמ' 91-106; חננאל דורני, "סחיטת פירות שביעית", מגל, יא (תשנ"ה), עמ' 155-166.

לימונים? גם כאן התשובה היא שמותר, היות ומיץ הפרי אינו מתקלקל בהקפאה.² גם טיבול במיץ לימון הוא שימוש מקובל, ולכן מותר. השאלה המרכזית היא: האם מותר לקטוף לימונים רבים בבת אחת, על מנת לעשות את הפעולות הללו? התורה מצווה להפקיר את הפירות שיש בהם קדושת שביעית:

וְהַשְׂבִּיעֵת תִּשְׂמַטְנָה וְנִטְשָׁתָה וְאָכְלוּ אֲבִינֵי עִמְךָ וְיִתְּרָם תֹּאכַל חֵית הַשָּׂדֶה,
כִּן תַּעֲשֶׂה לְכַרְמְךָ לְזֵיתְךָ (שמות כג, יא).

כך מוסבר במדרש הלכה (מכילתא דרבי ישמעאל משפטים – מסכתא דכספא פרשה כ):
”והשביעית תשמטנה ונטשתה”. מפני מה אמרה תורה, לא שיאכלו אותה עניים? הרי אני מכניסה ומחלקה לעניים! תלמוד לומר: ”והשביעית תשמטנה ונטשתה”, מגיד שפורץ בה פרצות, אלא שגדרו חכמים מפני תקון העולם.

ובכל זאת, באיזה דרך מותר לקטוף פירות בשביעית? הרמב”ם (הל’ שמיטה ויובל ד, א) כתב:

זה שנאמר: ”את ספיח קצירך לא תקצור” (ויקרא כה, ה), שלא יקצור כדרך שקוצר בכל שנה. ואם קצר כדרך הקוצרין לוקה, כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר, או שקצר לעבודת הארץ כמו שבארנו. אלא קוצר מעט מעט וחובט ואוכל.

בהמשך דבריו (שם כד) חזר הרמב”ם על כך שוב:

ויש לו להביא לתוך ביתו מעט, כדרך שמביאין מן ההפקר.

אם נקביל מהלכות הקציר לקטיף פירות, נמצא שאין לבצע את פעולות הקטיף כפי שעושים בכל שנה, אלא שיש לעשותם בשינוי, וכן להכניס לבית רק כמות מועטת, כפי שמקובל להביא מההפקר.³

האחרונים דנים בכמות שאליה התכוון הרמב”ם בכותבו ”מעט”. הרי”מ טוקצינסקי כתב שברמה העקרונית ”אפשר להעמיד מבני ביתו או פועלים שכל אחד ואחד ילקט או יבצור מעט מעט ולהביא הכל לביתו”. לדבריו, הרמב”ם והחינוך שכתבו ”שלא

2. קטיף שביעית, פרק סב, סעיף כד, ובהערות שם. ראה עוד: הרב יהודה עמיחי, ”הקפאת ענבים”, אמונת עתיד, 43 (תשס”ב), עמ’ 30-33; הרב יואל פרידמן, ”הקפאת ענבים – תגובה”, שם, עמ’ 34-35.

3. האחרונים דנו האם מדובר גם על שינויים באופן הקטיף, או רק באשר לכמות. ראה: הרב שאול ישראלי, ”על סידורים נאותים בשנת השבע”, חוות בנימין, ג, עמ’ תרכא-תרכה; הרב יעקב אריאל, באהלי שדה, עמ’ 101-102.

יאספם כדרך שאוסף כל השנים – לא האסיפה כשהיא לעצמה האסור, בלתי אם בצר ואסף כדרך כל השנים, וכן כתב גם המנחת חינוך מצוה שכט [ס"ק ג].⁴ הוא העיד שהתלבט מהו שיעור "מעט מעט" שלכל אדם מותר באופן אישי לאסוף, והביא את תשובת הרידב"ז לשאלה זו שיש ליטול כשיעור אכילה, ובשמו של הרב חיים ברלין שמדובר על שיעור ג' סעודות. הם הסתייגו מדבריו שמותר להעמיד פועלים ובני בית שכל אחד מהם יאסוף מעט, כך שבסופו של דבר תיאסף כל השדה.⁵

לדברי החזון איש מותר לאסוף כשיעור שאדם מכין לבני ביתו למספר ימים,⁶ או בניסוח אחר: "שהכל כנהוג שהיה עושה בשאר שנים, וקשה לתת בזה כלל".⁷ הרש"ז אויערבך טען שאפשר לאסוף כמות גדולה הרבה יותר, וציין למשנה בשביעית (ה, 1):

אלו כלים שאין האומן רשאי למכרם בשביעית: מחרישה וכל כליה,
העול והמזרה והדקר, אבל מוכר הוא מגל יד ומגל קציר ועגלה וכל כליה.

ופירש הרא"ש (ובעקבותיו הרע"ב): "מגל יד מגל קציר ועגלה – מותרין שמא הוא רוצה לקצור מן ההפקר ולהביא בעגלה למאכל ביתו, ואין אסור אלא להביא הרבה ולעשות אוצר". דהיינו, האיסור הוא לעשות אוצר, כלומר לאחסן כמות גדולה, אך כמות שהוא נושא בעגלה למאכל ביתו מותר.

לפיו, ניתן להוכיח גם מלשון הרמב"ם, שכתב "ואם קצר כדרך הקוצרין לוקה, כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר", ומכאן: "דשיעור מעט מעט הנזכר ברמב"ם היינו פחות מן השיעור הצריך להעמיד כרי ולדוש בבקר... דהיינו ודאי יותר ממזון ג' סעודות".⁸

מה הסיבה שיש ליטול כמות מועטה? הרי"מ טוקצינסקי כתב שאם יקח כמות גדולה אזי זה יראה כדרך הבורחים, ועל כן צריך לעשות שינוי.⁹ החזון איש כתב

4. הרי"מ טוקצינסקי, ספר השמיטה, פרק ג, עמ' כא.

5. ספר השמיטה, שם, הע' 12.

6. חזון איש, שביעית, סימן כו, ס"ק ב וס"ק ו ד"ה ירקות. בספר אורחות רבנו (ח"ב, עמ' שמה) מסופר ששאלו את החזון איש מה שיעור הפירות שמותר להביא הביתה, והשיב: כמות שתספיק לצורך כל המשפחה למשך שבוע. בספר דרך אמונה (הל' שמיטה ויובל ד, כד, ציון הלכה ס"ק שט) כתב ששמע משמו של החזון איש שהתיר לעשות יין שיספיק לשבועיים: "ויש לעיין שמהרמב"ם משמע שהשיעור הוא כדי לעשות חמש עשרה כדי יין, ומשמע שזה ליותר זמן מאשר שבועיים. גם העידו בשמו שאין לעשות מחסן שימורים לזמן שאין ירקות בשוק, כי נראה כסחורה, ולא מועיל שעושה כן תמיד". על שמועה זו ראה: הרב משה מאיר פלס, נתיב השמיטה, עמ' סו-סז. וראה: שבת הארץ, פרק ד, הלכה א, עמ' 359.

7. הרב משה מאיר פלס, נתיב השמיטה, עמ' סד-סה.

8. הרש"ז אויערבך, מעדני ארץ, סימן ס"ק ד; כתבי מעדני ארץ (ירושלים תשס"ח), עמ' פד.

9. לעיל הע' 4.

שהאיסור הוא משום שאם אוצר הרבה נראה כסחורה.¹⁰ במקום אחר כתב החזון איש (שביעית סי' כו, ס"ק ו):

לא ילקט הרבה בבת אחת, אלא לוקט כשיעור שאדם מכין לתשמיש בני ביתו לימים מועטים.

הרש"ז אויערבך כתב כדי שיהיה ניכר שהפירות הם הפקר.¹¹ כאמור, לא ניתן למנות את מספר הלימונים שיהיה מותר לאדם ליטול מהעץ על מנת להגדירם כצריכה אישית כשאין כוונתו למסחר. מאידך, לעיתים אדם רוצה לסחוט בבת אחת כמות גדולה בשל הלכלוך והעמל שבסחיטה. ואין מדובר על קטיף של כל העץ ואף לא רובו, וגם באופן זה ישארו בעץ עדיין לימונים רבים שאחרים יוכלו לקוטפם. אם אכן זה המצב, מותר לאדם לקטוף בכל פעם את הכמות שהוא רגיל לסחוט כל השנים.

ב. איסוף יין ושמן לבית

באשר לאסיפת ענבים ליין וזיתים לשמן כתב הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל ד, כד):

ויש לו להביא לתוך ביתו מעט כדרך שמביאין מן ההפקר: חמש כדי שמן, חמשה עשר כדי יין. ואם הביא יתר מזה מותר.

מקור דברי הרמב"ם במשנה (שביעית ה, ז):

היוצר מוכר חמש כדי שמן וחמשה עשר כדי יין, שכן דרכו להביא מן ההפקר. ואם הביא יותר מכאן מותר.

משנה זו עוסקת באיסור לחזק את מי שחשוד על השביעית. ההלכה עוסקת באומן המייצר כלי חרס – כמה כלים מותר לו למכור ולאיזו מטרה, מבלי לחשוש שמא הוא מסייע לחשוד על השביעית.¹² ממשנה זו למד הרמב"ם הן את הדינים השייכים לאומן (הל' שמיטה ויובל ת, ה), והן את עצם כמות השמן והיין המותרים בליקוט לכל אדם. במשנה לא נאמר וכן גם הרמב"ם לא ציין מה גודלם של הכדים הללו ולכמה זמן או לכמה אנשים הם מספיקים, אבל לפיו זו כמות שמקובל להביא מההפקר.

10. חזון איש, שביעית, סי' יב, ס"ק ט, וסי' יג, ס"ק יז.

11. הרש"ז אויערבך, מנחת שלמה, שביעית, פ"ה מ"ו, עמ' קיז; מעדני ארץ, סי' ג, ס"ק ד, וסי' ז, ס"ק א-ג; כתבי מעדני ארץ, עמ' פד, פז-צ.

12. בירושלמי שביעית (ה, ג) נאמר, שכדי היין שונים בטיבם ובצורתם מכדי השמן, ולכן אין לחשוד שהוא יקח את כל הכדים לשמן או ליין. ראה שם בפרשני המשנה והירושלמי, בשבת הארץ ח, ה, ובדברי הרב אליעזר וולדינגברג, שו"ת ציץ אליעזר חלק ד, סימן ה, פרק ד.

הרב בן ציון אבא שאול כתב, שזו כמות שאדם לוקח מן ההפקר לצרכי ביתו למשך שנה. הוא חישב זאת על פי האמור במשנה פאה (ה, ה):

אין פוחתין לעניים בגורן מחצי קב חטים... חצי לוג יין, רבי עקיבא אומר רביעית. רביעית שמן, רבי עקיבא אומר שמינית, ושאר כל הפירות, אמר אבא שאול: כדי שימכרם ויקח בהם מזון שתי סעודות.¹³

הרמב"ם (הל' מתנות עניים ו, ח) פסק כדברי תנא קמא שהשיעור הוא חצי לוג יין ורביעית שמן. מכאן, שכמות זו מספיקה לשתי סעודות. על פי החישוב שעשה הרב בן ציון אבא שאול ע"פ האמור במשנה, הוא הגיע למסקנה שבחמשה כדי שמן וחמשה עשר כדי יין יש כמות המספיקה לשנה. בתרגום הכמות לליטרים, מדובר ב-31 ליטר שמן, ו-62 ליטר יין.¹⁴

מהי הסיבה שאדם יכול ליטול כמות כה גדולה של יין ושמן? כמו כן, האם ההיתר לכמות כזו נאמרה רק ביין ובשמן, או שניתן ללמוד מכאן גם על משקאות אחרים, ואף על ירקות ופירות?

ביין ובשמן יש שני דברים מיוחדים, שבגללם התירו חכמים לאסוף כמות גדולה כל כך: א. הזמן המצומצם של הקטיף – המסיק והבציר. ב. יכולת השימור והאפסון לזמן ארוך, והטרחה הגדולה מאד בהכנתם.

מסיק הזיתים ובצירת הענבים מתרכזים בפרק זמן מוגבל. בנוסף, עיקר ייעודם של הזיתים והענבים הוא לעשיית שמן ויין, ואם לא יעצרו את הזיתים בעת המסיק, או לא ידרכו את הענבים מיד בעת הבציר, הם ילכו לאיבוד. לכן חכמים התירו להביא מהם כמות גדולה יחסית, שתספיק לבני הבית לשנה שלמה. גם תקופת הקציר של החיטים והשעורים היא מוגבלת, ואכן מותר ליטול מהם כמות שתמלא עגלה. לעומת זאת, לימונים יכולים להימצא על העץ תקופה ארוכה במשך השנה, זמן הקטיף איננו מצומצם כל כך, ואין הכרח לאוספם בבת אחת.

יתרון נוסף יש ליין ושמן, והוא שלאחר סחיטתם ומסיקתם ניתן לאחסנם זמן רב. אלא שאם כך, כיום יכולת השימור והאחסון של פירות וירקות לאחר הקטיף גבוהה הרבה יותר מאשר בעבר. מקובל כיום לקנות פירות וירקות למשך מספר ימים בשל היכולת לשומרם בקירור ואף בהקפאה. יתכן שזו הסיבה שבשמו של החזון איש הובאו (לעיל בהע' 6) הגדרות שונות באשר לכמות אותה מותר לאסוף מההפקר, בהתייחס למשך הזמן שלאחר הקטיף.

13. על מידת זו ככמות הנדרשת ליום, ראה משנה כתובות ה, ח: "המשרה את אשתו על ידי שלישי... נותן לה... חצי לוג שמן". ראה גם: עירובין כט ע"א; שבת קכז ע"א ור"ח שם; תענית ל ע"א.

14. הרב בן ציון אבא שאול, אור לציון – שביעית, עמ' סא-סב.

מכל מקום, העובדה שחכמים התירו להביא כמות גדולה מההפקר רק ביין ובשמן, מלמדת על כך שאין להחיל הלכה זו על עצי פרי אחרים, מאחר שלא מתקיימים בהם שני הנתונים המיוחדים דווקא לזיתים וענבים.